

Швець І.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕСЕЛЕНЬ ДО СИБІРУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано переселенську політику російської влади другої половини ХІХ століття на прикладі Волинської губернії. Основна увага приділена нормативно-правовій базі та організаційним заходам із реалізації російської переселенської політики в Сибіру. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності та науковості з використанням загальнонаукових (аналіз, синтез, наукова абстракція) та спеціальних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. Установлено, що російська влада в другій половині ХІХ століття розробила нормативно-правові та економічні механізми контролю за переселенським рухом. Результатом запроваджених заходів стала масова міграція населення з аграрно перенаселених українських губерній, що сприяло політичній та економічній інтеграції цих територій.

Здійснено комплексний аналіз нормативно-правових актів російського уряду та губернських управлінь щодо регулювання переселенського руху. Відстежено механізми та інструменти регулювання напрямів, динаміки, географії розселення, соціального складу переселенців. До наукового обігу введено низку нормативно-правових актів, опублікованих у Повному зібранні законів Російської імперії та в Зібранні узаконень і розпоряджень з переселенської справи. Значних масштабів переселення досягло в другій половині 1890-х років і пов'язувалося із налагодженням залізничного сполучення та побудови Великої сибірської залізниці. Упорядкованості та контролю переселенського процесу слугували запровадження різних обмежень та дозвільної системи на переселення. Дослідження цієї проблеми суттєво розширює розуміння причин масової міграції українського населення на схід Російської імперії та дає підстави стверджувати, що українці відіграли ключову роль у заселенні Сибіру.

Ключові слова: переселенська політика Російської імперії, заселення Сибіру, міграційне законодавство, Алтайський округ, казенні землі, Транссибір.

Постановка проблеми. Аналіз нормативно-правової бази та організаційних заходів російського уряду щодо переселення до Сибіру суттєво розширює розуміння природи й причин масової міграції українців у межах імперії. У ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. політика уряду відіграла провідну роль в освоєнні східних кордонів Російської імперії. Заселення Сибіру проводилось через насильницьке переміщення в цей регіон осіб, які скоїли державні або кримінальні злочини. З другої половини ХІХ ст. сибірські простори перестали розглядати як місце концентрації засуджених і сировинного приросту імперії. Цей період став першим досвідом в організації масових міграцій, не пов'язаних із військовою загрозою або виправними методами. ХІХ–ХХ ст. стали періодом постійної зміни урядової політики стосовно селянських переселень, що було пов'язано з відсутністю чіткої політичної програми й уявлень про завдання й форми колонізаційного освоєння Сибіру. Задля реалізації розробили необхідну нормативно-правову базу та запровадили дієві меха-

нізми економічного та пільгового стимулювання переселенців.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати законодавчу базу Російської імперії щодо заселення Сибіру в другій половині ХІХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексного дослідження цієї теми в сучасній українській історіографії не здійснювалось. Окремі проблеми висвітлюють такі автори, як В. Шандра [36], М. Якименко [39], З. Священко [29].

Переселенська політика російського уряду й висвітлення механізмів її реалізації в російській історіографії знайшли своє відображення в роботах О. Кауфмана [14], А. Ремньова [25], М. Чуркина [38].

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом періоду 1861–1880 рр. імперія ставилася до легального переселення байдуже. Існувало побоювання, що оголошення принципу свободи переселення спричинить розвиток бродяжництва, загрожуватиме економічній і

соціальної стабільності держави та зменшити попит на землі поміщиків [14, с. 12]. Селянські переселення мали значні розміри, але зосереджувалися в межах губерній європейської частини імперії. Основними районами вселення були: Передкавказзя, Заволжжя, Південна Україна (Херсонська, Таврійська, Катеринославська губернії). Лише в кінці XIX ст. популярними стали Урал та Сибір [12, с. 9]. Уряд не розглядав Зауралля як місце землеробської колонізації, а сподівався на внутрішні ресурси для врегулювань аграрних проблем [38, с. 70–72].

У цей період (за відсутності загального переселенського законодавства) керувалися «Положенням 19 лютого 1861 р.». Закон надав особисту свободу селянам і встановлював низку прав стосовно переходу від однієї общини до іншої. Положенням та деякими доповненнями до нього допускалися відходи для нечисленних категорій: половників Вологодської губернії, гірничозаводських майстрових, однодвірців, селян дрібнопомісних маєтків, наймитів Інфляндського повіту Вітебської губернії. Дозвіл для цих груп населення мав на меті не боротьбу з густотою населення й не заселення окраїн, а суто надання допомоги нужденним [21, с. 38–48].

30 липня 1865 р. вийшло «Височайше затверджувальне положення Комітету Міністрів про поселення в Алтайському окрузі державних селян», що дозволяло переселення лише для державних селян в Алтайський гірський округ [9, с. 834–837]. Ініціативу видання переселенського закону підтримав генерал-губернатор Західного Сибіру. Заселення округу видавалось вигідним (збільшення робочих рук на кабінетних землях і заводах). З 1879 р. переселенцям заборонено селитися в гірничозаводських повітах Алтайського гірського округу, після чого переселення стали розумітись як інструмент аграрної колонізації територій [1, с. 330].

У 1868 р. вийшов Циркуляр, який потенційно міг закласти основи нового законодавства. Розпорядженням дозволялося переселення сімейних селян у невеликій кількості. Документ дозволяв шукати державну землю в Самарській і Оренбурзькій губерніях і викликав чималий ажіотаж (більше 30 000 тис. осіб просили про від'їзд). Циркуляр діяв усього кілька місяців і був скасований у тому ж році через низку невдач і масовість прохань, більше в такому вигляді не видався [26, с. 47].

У 1870–1880-х рр. окреслився перехід від пасивної політики до узаконення та регулю-

вання. Частково це відбулося під впливом зростання самовільного переселенського руху, якому було необхідно надати упорядкований характер в рамках правового поля. Багато чиновників, включаючи губернаторів і генерал-губернаторів, вказували на критичність наявного положення, пропонували розвивати селянські переселення, створювати спеціальні установи, виділяти кошти на ці потреби [6, с. 2–3; 11, с. 96–110]. Активно обговорювалося переселенське питання в пресі та публіцистиці. Окремі дослідники були досить обережні і вважали, що переселяти необхідно лише тих, хто відчуває брак землі та не може заробити додатково, а вільні переселення – зло, яке напоумить селян на блукання [2, с. 2–6, 10–11].

Однак більшість сучасників переселення вказували на вигоди, особливо для скарбниці. Найбільш аргументовано висловився М.М. Ядрінцев. Необхідність розвитку селянських переселень він пов'язував з наростанням селянського малоземелля, яке можна виправити наявністю вільних земель у Сибіру. У розвитку колонізації він бачив чималі вигоди для держави: освоєння природних багатств Сибіру, створення передумов для розвитку промисловості, збільшення державних доходів, посилення в Сибіру російського елемента, зміцнення позицій в Азії [41, с. 224–226].

Перехід уряду від пасивного спостерігача до регулятора не був простим. Деякі чиновники вважали державну підтримку переселень неможливою. Наприклад, у 1879 р. Чернігівське губернське земство подало клопотання про зміну загального порядку переселень для селян своєї губернії. Клопотання обґрунтовували необхідністю поліпшити економічне становище селян, що страждали від малоземелля, високих орендних цін, виснаження ґрунту та ін. Міністр державного майна П.О. Валуєв рекомендував відхилити такі клопотання [15, с. 105]. Прихильниками легалізації селянських переселень були: Голова верховної розпорядчої комісії М.Т. Лоріс-Меліков та Міністр фінансів М.Х. Бунге. У записці «Про фінансовий стан Росії» М. Х. Бунге вказував на факт аграрного перенаселення, зростання малоземелля, неврожаї, припинення надходження податків і викупних платежів. Головним методом розв'язання проблем він уважав переселення зайвого населення. Пропонував використати державні землі Західного Сибіру й Середньої Азії, надавати пріоритет бідним переселенцям, а також не забувати про пільги та допомоги від казни, усунути всі наявні перешкоди. Ішлося про законодавчі норми, які б обмежували звільнення селян

із колишніх громад та зараховували їх до нових [27, с. 279–308].

Міністр внутрішніх справ граф Д.А. Толстой уважав, що потреба у виселенні частини селян є тільки у 12 губерніях: Тульській, Рязанській, Тамбовській, Пензькій, Воронежській, Курській, Орловській, Чернігівській, Харківській, Полтавській, Симбірській, Казанській [14, с. 26].

Для західних губерній Д.А. Толстой уважав переселення неприпустимим із геополітичних міркувань, щоб не зменшити в цьому регіоні російський вплив. Глава МВС хоч і виступав за широку і планомірну постановку переселень, але рішуче відкидав принцип свободи переселень. На його думку, переселення мало повністю підкорятися керівній ролі уряду [5, с. 38–48]. Однак навіть досить обережні пропозиції Д.А. Толстого були сприйняті негативно в урядових колах.

Необхідно зауважити, що побоювання викликати неконтрольоване зростання переселень і прагнення уряду залишити переселенський рух у певних рамках мали під собою декілька підстав. Були випадки, коли за розпорядженням уряду селян інформували про наявність вільних земель і можливість переселитися, що відразу ж викликало азіотаж. Причому кількість охочих переселитися була більша ніж того бажав уряд [10, с. 100]. На практиці уряд міг регулювати лише законні переселення, але обмеження не могли припинити процес самовільного відходу селян.

У 1871–1884 рр. вийшла ціла серія Циркулярів, які наказували стежити, щоб переселенці мали всі потрібні документи для зарахування. Реакцією уряду на самовільні переселення стало видання законодавчих актів, які дозволяли офіційне зарахування на нових місцях. Після перепису 1883 р. видали розпорядження Кабінету Міністрів про зарахування новоселів до старожилів без примальних дозволів – «вироків» [40, с. 812].

Відмінною рисою переселенської політики періоду 1881–1892 років, стала тенденція до збільшення переселенського руху в Сибір. Так, східний напрямок стає головним [35, с. 10–11; 3, с. 128]. 10 липня 1881 р. затверджено «Тимчасові правила», які не підлягали оприлюдненню. Згідно з цими правилами голови МДМ та МВС могли вирішувати долю селян, які не мали достатньо землі (менше $\frac{1}{3}$ від норми встановленої Положенням 19 лютого 1861 р.). Правила передбачали урядову допомогу під час транспортування та облаштування на новому місці. З цією метою в с. Батраки Симбірської губернії організована перша переселенська контора, переведена надалі в м. Сизрань

[37, с. 88]. Контора могла обслуговувати переселенців, які направлялись в Оренбурзьку та Уфимську губернії та Західний Сибір, надавала послуги з пошуку інформації про вільні наділи, субсидії та лікарську допомогу [15, с. 108]. Видача дозволів здійснювалась на основі результатів обстеження побуту прохачів. Отримання дозволу звільняло селян від умов, які раніше істотно ускладнювали переселення, як-от надання примальних дозволів від общин, куди селянин мав переселитись й від обов'язкової сплати всіх державних та світських «недоїмок» і податків. Сплата могла бути відкладена на кілька років. Державні землі передавалися в постійне або безстрокове користування, але не більше 8 десятин на особу [13, с. 107]. Очевидно, що «Тимчасові правила» – це спроба узаконити рух та засіб угамувати неконтрольовану міграцію, оскільки переселення в цей період здебільшого були самовільні.

13 липня 1889 р. ухвалено Закон «Про добровільне переселення сільських мешканців та міщан на казенні землі і про порядок зарахування зазначених прошарків, що переселились у минулому». Закон мав на меті врегулювати рух. Переселення було можливе тільки за згодою міністрів МВС і МДМ. Дозволи видавались у разі визнання вагомих причин, що викликали клопотання про переселення. Переселенців без згаданого дозволу повертали на місця приписки. У проханнях дозволялось указувати місцевість бажаного переселення, але на практиці бажання й реальність не збігалися. Закон дещо послабив тиск. Так, селяни, які бажали переселитися, не мали просити дозволу у своїх общин [16, с. 535–536].

Новизна закону полягала в наданні переселенцям визначених пільг: звільнення на 2–3 роки від будь-яких державних зборів та орендних платежів на відведеній землі, наступні 3 роки оплата зборів виплачувалась у половину суми, надання позик на продовольство й насіння, звільнення від сплати викупних платежів, державних, земських і мирських зборів, звільнення на 2–3 роки від військової повинності. Усі недоплати перекладалися на общину, яку залишав переселенець. З кожної ревізійної душі знімалися продовольчі недоплати. Водночас закон надавав легальний статус самовільним переселенцям, які прибули раніше у Західний Сибір, Семиріччя, Акмолінську й Семипалатинську області. Таким селянам висилались за місцем нового проживання звільняльні свідоцтва [16, с. 536–537].

Казенні землі Європейської Росії відводились переселенцям за договором у тимчасове орендне

користування терміном на 6–12 років, після закінчення терміну могли бути залишені в постійне орендне користування на однакових умовах із колишніми державними селянами. Натомість переселенці з Томської і Тобольської губерній та Семиріченської, Акмолінської, Семипалатинської областей отримували наділи казенної землі відразу в постійне користування, разом з особливими актами, в яких зазначався простір і межі земельних наділів, а також розмір платежів, які необхідно виплачувати. Відведенні наділи не могли відчужувати чи навантажувати боргами. Переселенці отримували умови, що й сибірські старожили. Закон допускав дві форми користування казенними землями – общину або подвірну, але не дозволяв продавати її в приватну власність [16, с. 536]. Закон регламентував переселення в Тобольській і Томській губерніях, Семиріччі, Акмолінській і Семипалатинській областях, а з 20 квітня 1892 р. його положення поширювалися на Іркутську і Єнісейську губернії [17, с. 265]. У зібранні законів не був опублікований 7 відділ, за яким надавались особливі права міністру внутрішніх справ та міністру державного майна надавати транспортні субсидії, грошові кредити (на господарство, худобу, інвентар). Імовірно, страх неконтрольованого ажіотажу змусив законодавця не публікувати ці положення [18, с. 170].

Адміністративні заходи не давали позитивного ефекту. Уряд зрозумів, що не можна боротися із самовільними переселеннями шляхом висилки назад у губернії. У 1880–1890-х рр. випущено кілька таємних циркулярів, які надавали легальний статус самовільним переселенцям. Хоча закон формально вимагав застосовувати адміністративні заходи, але де-факто вже із самого початку 1890-х рр. вимога не виконувалася [7, с. 8–11]. О.О.Кауфман зазначав: «Цим вчинком уряд зазнав повного фіаско і не міг взяти переселенський рух під свій контроль, тому аналогічна ситуація повторювалась у наступні роки» [14, с. 43].

Новий період урядової переселенської політики був тісно пов'язаний із будівництвом Транссибірської магістралі. Для координації питань, пов'язаних із Транссибіром, 10 жовтня 1892 р. утворено Комітет Сибірської залізниці (далі – КСз) (1892–1905 рр.). Створення цього урядового органу відіграло колосальну роль у розвитку селянських переселень на рубежі XIX–XX століття. На цьому етапі уряд остаточно визнав державну значущість селянських переселень у Сибір, судячи із загальної кількості законодавчих актів, які вийшли в цей період.

КСз створений з ініціативи Міністра фінансів С.Ю. Вітте. Новий орган очолив спадкоємець престолу великий князь Микола Олександрович. Віцеголовою став М.Х. Бунге [4, с. 330–331]. Певним адміністративним нововведенням стала наявність при КСз Підготовчої комісії, головою якої став А.Н. Куломзін [22, с. 72–74]. На першому етапі діяльності КСз розглядав справи про переселення тільки на територіях уздовж залізниці, пізніше – охопив усю Сибір, казахські степи та деякі місцевості Європейської Росії. У розпорядження комітету передали фінансовий фонд Сибірської залізниці. Фінанси фонду були чималими: з 1893 р. до 1903 р. на підтримку переселення витрачено 27 млн рублів. Комітет напрацював нові принципи переселенської політики. Офіційно визнано, що міграційні процеси не шкідливі для економічного розвитку Центру у зв'язку з високим приростом населення (до 1,5 млн у рік). З іншого боку, переселення необхідне для прикордонних територій, а тому не може адміністративно гальмуватись або переслідуватись [24, с. 69–70].

У листопаді 1893 р. земський відділ МВС склав пропозиції щодо питань колонізації Сибіру. У цьому документі порушувалося питання про значення переселенського руху для колонізації Сибіру. Існувало побоювання, що свобода переселень спричинить бродяжництво, загрожуватиме економічній та соціальній стабільності. Практика показувала, що був відсоток селян, які їхали без чітко поставленої мети. Про таких селян писав у своєму звіті А.Н. Куломзін: «Серед переселенців були такі, які переселялися з причини «народ пішов, ну і ми пішли» [8, с. 5].

Російська влада використовувала механізми регуляції: 1) приховування від переселенців законодавчих актів, де оголошувались пільги; 2) адміністративні заходи, пов'язані з тимчасовими заборонами на переселення та відрядження хоодаків; 3) поширення серед селян правдивих відомостей про Сибір. Практика тримати в таємниці нормативні акти, що стосувалися переселенської справи, була характерною для всього періоду діяльності КСз [31, с. 88–90, 245–256]. Прагнення зберегти пільги для переселенців у таємниці давали зворотний ефект, адже недолік інформації селяни компенсували чутками, які значно перебільшували ті пільги, що були законодавчо передбачені. У боротьбі з чутками уряд перейшов до практики поширення серед селян справжніх відомостей про умови життя в Сибіру. Почали видавати збірник «Сибірське переселення» тиражем 400 000 тис. екземплярів [32, с. 1–3, 9, 23; 33, с. 1–2].

Окрім вищезгаданих, імперія широко використовувала адміністративні методи регулювання переселенського руху. Основним було введення тимчасових заборон на видачу дозволів. Коливання в переселенському русі збігалися з ухваленням чергових циркулярів, що забороняли або обмежували видачу дозволів на переселення. Уряд багаторазово розсилав циркуляри з вимогою припинити самовільні виселення [8, с. 24–25].

У 1895 р. змінено паспортне законодавство для податкових станів (селян, міщан, ремісників, приписаних до своїх общин). Законом хоча й не вводились безстрокові паспорти, але все ж полегшувався тимчасовий від'їзд: за паспортною книжкою – на 5 років, за паспортом – на рік, півроку або 3 місяці, за безкоштовним квитком на тимчасову відсутність – до року. Селяни-общинники могли отримати квиток за відсутності недоплат за общинними податками [34, с. 137].

27 квітня 1896 р. затверджено положення КСз, за яким незараховані переселенці, що мали в селищах старожилів господарства, зараховувалися до громад старожилів за фактом надання відповідного клопотання. Для цього в користуванні спільноти мало перебувати не менше 15 десятин зручної землі на особу, включно з новоприбулими, або ж була можливість прирізки в наділ громади суміжних земель. Така двовекторна політика викликала нерозуміння губернаторів. Саратовський губернатор у 1899 р. констатував: «Вжиті заходи щодо боротьби із самовільними переселеннями не призводять до бажаних результатів, адже Управління Алтайського округу зараховує самовільних переселенців». Нерозуміння губернаторами цілей і характеру урядової політики посилювалося від суперечливих указівок, одержаних зі столиці [30, с. 105–106, 114]. Подібні розпорядження не тільки вносили плутанину, а й давали ефект, зворотний очікуваному, адже селяни бачили, що самовільних переселенців в Сибіру влаштовують, попри заборони. Уже це

перешкоджало повному припиненню самовільного руху селян [24, с. 88–89]. Усі циркуляри, які забороняли переселенський рух у 1890-х рр., були тимчасовими та не скасовували головної мети – колонізації Сибіру.

15 квітня 1896 р. опубліковано Закон «Про деякі зміни в чинних узаконеннях стосовно добровільного переселення сільських мешканців і міщан у губернії Тобольську й Томську (крім Алтайського округу) й генерал-губернаторство Степове та Іркутське». Закон допускав облаштування на казенних землях самовільно прибулих за наявності вільних земель. На самовільних не ширились пільги з відбування військової повинності. Усі недоплати за податками та зборами залишалися за ними і переходили на нові місця. Закон передбачав низку пільг для осіб, які отримали дозвіл, а саме переїзд залізницею за зниженим тарифом [19, с. 289–290].

Висновки. Матеріальним утіленням урядової переселенської політики в кінці XIX ст. стало бурхливе залізничне будівництво в східних районах. Переселенські пункти стали опорними центрами регулювання руху. Створювалася служба, очолювана Переселенським управлінням. Загалом, попри масу недоліків, зроблено помітний крок у бік поліпшення умов та розширення можливостей для переїзду переселенців. Проводилися заходи, які полегшували вихід селян з общин. Змінилося паспортне законодавство. Комітет Сибірської залізниці став фінансовим органом контролю, а Переселенське управління – основним організатором переселень та упорядником кошторисів. На деякий час їм вдалося об'єднати зусилля різних відомств для проведення єдиної урядової політики, а фінансування цієї сфери стало регулярним і стабільним. Нові законодавчі акти сприяли активізації аграрних реформ у майбутньому, хоча були далекі від ідеалу, оскільки селяни не отримували фінансової підтримки та встановлювався жорсткий контроль за переселенськими процесами.

Список літератури:

1. Алтай: историко-статистический сборник по вопросам экономического и гражданского развития Алтайского горного округа. Томск : тип. В. А. Г-ва, 1890. 450 с.
2. Берг И.Н. По вопросу о переселении крестьян. Санкт-Петербург : Общественная Польза, 1882. 22 с.
3. Васильчиков А. Сельский быт и сельское хозяйство в России. Санкт-Петербург : тип. М.М. Стасюлевича, 1881. 163 с.
4. Витте С.Ю. Воспоминания. Полное издание в одном томе. Москва : Альфа-книга, 2010. 1247 с.
5. Высочайше одобренный, 17 Мая 1884 г., всеподданнейший доклад Министра Внутренних Дел, графа Толстого, о главных началах для разрешения переселенческого вопроса. *Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов.* Новосибирск : Сова, 2006. С. 38–48.
6. Всеподданнейший отчет генерал-губернатора Западной Сибири за 1876 год. Тобольск, 1877. 45 с.

7. Всеподданнейший отчёт Степного генерал-губернатора за 1887 и 1888 годы. 1889. 45 с.
8. Всеподданнейший отчёт статс-секретаря Куломзина, по поездке в Сибирь для ознакомления с положением переселенческого дела. Санкт-Петербург : Государственная типография, 1896. 187 с.
9. Высочайше утверждённое положение Комитета Министров о водворении в Алтайском округе государственных крестьян. *ПСЗРИ*. Т. 40. 1865. № 42353. С. 834–837.
10. Гурвич И.А. Переселение крестьян в Сибирь. Москва : тип. А. Левенсон и К, 1888. 144 с.
11. Записка исполняющего обязанности тобольского губернатора Н.М. Богдановича о необходимости содействия Тобольской губернии в организации переселенческого процесса. *Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов*. Новосибирск : Сова, 2006. С. 96–110.
12. Известия Волынского Губернского Земства. № 9. 5 марта 1914. С. 9.
13. Исаев А.А. Переселения в русском народном хозяйстве. Санкт-Петербург : А. Ф. Цинзерлинг, 1891. 192 с.
14. Кауфман А.А. Переселение и колонизация. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1905. 349 с.
15. Колонизация Сибири в связи с общим переселенческим вопросом. Санкт-Петербург : из-е Канцелярии Комитета Министров, 1900. 374 с.
16. О добровольном переселении сельских обывателей и мещан на казённые земли и о порядке перечисления лиц означенных сословий, переселившихся в прежнее время. *ПСЗРИ. Собр-е 3-е*. Т. 9. 1889. № 6198. С. 535–536.
17. О добровольном переселении сельских обывателей и мещан, на казённые земли губерний Иркутской и Енисейской. *ПСЗРИ. Собр-е 3-е*. Т. 12. 1892. № 8515. С. 265.
18. О добровольном переселении сельских обывателей и мещан на казённые земли и о порядке перечисления лиц означенных сословий, переселившихся в прежнее время (отдел 7). *Справочные издания Переселенческого управления Министерства внутренних дел. Выпуск 8. Сборник узаконений и распоряжений о переселении*. Санкт-Петербург : тип. Мин-ва внутр. дел, 1901. С. 170.
19. О некоторых изменениях в действующих узаконениях, касающихся добровольного переселения сельских обывателей и мещан в губернии Тобольскую и Томскую (кроме Алтайского округа) и генерал-губернаторства Степное и Иркутское. *ПСЗРИ. Собр-е 3-е*. Т. 16. 1896. № 12777. С. 289–290.
20. Об учреждении в составъ Министерства Внутренних Дель Переселенческого Управления. *ПСЗРИ*. Т. 16. № 13464. С. 740–741.
21. Положение 19 Февраля 1861 г. и дополнительные к оному узаконения до 1881 года. *Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов*. Новосибирск : Сова, 2006. С. 38–48.
22. Положение о Комитете Сибирской железной дороги. *Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов*. Новосибирск : Сова, 2006. С. 72–74.
23. Предложения Земского отдела МВД по вопросам колонизации Сибири. *Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов*. Новосибирск : Сова, 2006. С. 75–83.
24. Ремнев А.В., Суворова Н.Г. Колонизация Азиатской России: имперские и национальные сценарии второй половины XIX – начала XX века. Омск : Наука, 2013. 248 с.
25. Ремнев А.В., Суворова Н.Г. Управление миграционными процессами в позднеимперской России: концепты, люди и структуры. *Местные сообщества, местная власть и мигранты в Сибири на рубежах XIX–XX и XX–XXI веков*. Иркутск : Оттиск, 2012. 463 с.
26. Риттих А.Ф. Переселения. Харьков : тип. Окружного Штаба, 1882. 93 с.
27. Рогачевская М.А. Н.Х. Бунге – российский учёный-экономист и государственный деятель XIX века. *Историко-экономические исследования*. 2017. Т. 18. № 2. С. 279–308.
28. Священко З.В. Переселенська політика у Російській імперії на початку XX ст. (на матеріалах роботи комісії особливої наради О. Сташинського та міжвідомчої особливої наради з переселенської справи А. Куломзина). URL:<http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/1797460-2-udk-94470-57118-19-svyaschenko-pereselenska-politika-rosiyskiy-imperii-pochatku-na-materialah-roboti-komisii-osobliv.php> (дата звернення: 26. 01. 2022).
29. Священко З.В. Переселенська політика російського царизму в другій половині XIX – на початку XX ст.. *Український селянин*. 2017. Вип. 18. С. 104–108.
30. *Сибирские переселения: документы и материалы. Выпуск 1*. Новосибирск : И-во НГУ, 2003. 198 с.
31. *Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов*. Новосибирск : Сова, 2006. 262 с.
32. Сибирское переселение в 1899 г.: (что нужно знать каждому ходоку). Санкт-Петербург : тип. Мин-ва внутр. дел, 1899. Вип. 2. 27 с.

33. Сибирское переселение в 1900 г.: (что нужно знать каждому ходоку). Санкт-Петербург : тип. М-ва внутр. дел, 1900. Вып. 4. 38 с.
34. Тюкавкин В.Г. Великорусское крестьянство и столыпинская аграрная реформа. Москва : Памятник исторической мысли, 2001. 304 с.
35. Уманец Ф.М. Колонизация свободных земель России. Санкт-Петербург: тип. А.С. Суворина, 1884. 243 с.
36. Шандра В.С. Переселення українських селян до Сибіру у 1861–1917 рр.: чинники та наслідки. *Проблеми історії України XIX–XX століття. Соціальні студії*. 2011. Вип. 19. С. 228–242.
37. Чиркин Г.Ф. Очерк колонизации Сибири второй половины XIX – начала XX века. *Очерки по истории колонизации Севера и Сибири*. Петроград: изд. Комитета Народного Комиссариата Земледелия, 1922. Вып. 2. 142 с.
38. Чуркин М.К. Имперский проект колонизации Сибири (вторая половина XIX–XX вв.): аграрное освоение или социокультурная инкорпорация? *Гуманитарные исследования*. 2014. № 2.(3). С. 70–72.
39. Якименко М. Видання Полтавського губернського земства як джерело вивчення міграційних процесів у середовищі сільських станів (1861–1917 рр.). *Історична пам'ять*. 2019. № 2(41). С. 33–39.
40. Ядринцев Н.М. Десятилетие переселенческого дела. *Вестник Европы*. 1891. Кн. 8. С. 812.
41. Ядринцев Н. М. Сибирь как колония. Санкт-Петербург : Изд. И.М. Сибирякова, 1892. 720 с.

Shvets I.V. NORMATIVE LEGAL REGULATION OF MIGRATION TO SIBERIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article analyzes the resettlement policy of the Russian government, the second half of the XIX century, on the example of the Volyn province. The main attention is paid to the legal framework and organizational measures for the implementation of Russia's resettlement policy in Siberia. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity of systematics and scientificity using general scientific (analysis, synthesis, scientific abstraction) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. It is established that the Russian authorities in the second half of the XIX century developed legal and economic mechanisms to control the migration movement. The implementation of the measures resulted in mass migration of the population from the agrarian overpopulated Ukrainian provinces, which contributed to the political and economic integration of these territories. A comprehensive analysis of regulations of the Russian government and provincial administrations on the regulation of the migration movement. Mechanisms and tools for regulating the directions, dynamics, geography of settlement, social composition of migrants are traced. A number of normative legal acts published in the Complete Collection of Laws of the Russian Empire and in the Collection of Laws and Orders on Resettlement have been introduced into scientific circulation. Significant scale of resettlement reached in the second half of the 1890s and is associated with the establishment of railways and the construction of the Great Siberian Railway. The introduction of various restrictions and the permitting system for resettlement served to streamline and control the resettlement process. The study of this problem significantly expands the understanding of the reasons for the mass migration of the Ukrainian population to the east of the Russian Empire and gives grounds to claim that Ukrainians played a key role in the settlement of Siberia.

Key words: *resettlement policy of the Russian Empire, settlement of Siberia, migration legislation, Altai district, state lands, Trans-Siberia.*